

TÜRK KÜLTÜRÜNDE TARİHİ GELİŞİM İÇİNDE HAYVAN VE BİTKİLERİN “ÖLÇÜ BİRİMİ” OLARAK KULLANILMASI HAKKINDA

On The Usage of Animals And Plants as Measure Units in Turkic Culture Through Its Historical Development

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN*

ÖZ

Hayvan ve bitkiler bir sembol ya da kült olarak hemen hemen her toplumda bir ifade aracı olarak kullanılmış, toplumların sosyal yapısını belirleyen önemli hususların biri olmuştur. Tüm toplumlarda olduğu gibi, hayvan ve bitkiler, Türk boylarının günlük hayatlarında da önemli rol oynamıştır. Tarihi süreç içerisinde, yaşadıkları coğrafi bölgenin koşullarına bağlı olarak Türkler, hayvanlarla ve bitkilerle içli dışlı olmuşlar ve bu ilişki değişen toplumsal yapıya paralel olarak çeşitlenmiştir. Türkler, semavi dinleri kabul etmeden önce “avcı toplum,” daha sonra “çoban toplum” yapısında yaşamış ve buna bağlı olarak göçebe veya yarı göçebe kültür tipini meydana getirmişler, son olarak da yerleşik medeniyete geçip “çiftçi toplumu” haline gelmişlerdir. Toplumsal yaşamdaki bu değişiklikler her ne kadar çeşitli olsa da, Türkler, evreni kavrama noktasında bu değişimlerden fazla etkilenmemişlerdir. Ancak farklı toplumlarla kurulan ilişkiler, kültürel etkileşimi başlatmış, hayvanların ve bitkilerin insan kaderindeki rolüne değişik anlamlar yüklemiştir. Bu kültürel etkileşim neticesinde yeni ihtiyaçlar ve bu ihtiyaca bağlı yeni kültürel üretimler ortaya çıkmıştır. Temelde “akıncı toplum” yapısına sahip bozkır kültürünün getirisi olan bu yakın ilişkinin izlerini, takvim sistemlerinden edebî üretilere kadar pek çok kültürel üründe takip etmek mümkündür. Bu incelemede Türk toplumunun hayvan ve bitkilerle olan ilişkisi üzerinde durulmuş, 12 Hayvanlı Türk Takvimi ve takvimsel hesaba bağlı olan unsurların, zaman ve mekân belirlemek için, nasıl birer ölçü birimi olduğu hususuna dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hayvan, bitki, 12 Hayvanlı Türk Takvimi, ölçü birimi.

ABSTRACT

Animals and plants are referred to as symbols or cults in almost all societies as a mean of expression, and this contributed to the making of social structures. They played an eminent role in the daily life of the Old Turkic society, like in all peoples. Turks have been familiar with various animals and plants throughout history, changing according to circumstances of the climates in which they have lived, and their relations with the nature varied in accordance with the changing social structures. Before accepting the heavenly religions, Turks lived as hunter-gatherers and then in pastoral society form, thus accordingly developing a nomadic or semi-nomadic culture. Lastly they turned to be farming society by adopting sedentary life. Though changes in social life were great, Turks were not influenced by them in terms of conceiving the cosmos. But relations with different societies started cultural interaction, and influenced role of animals and plants on the human destiny. As a result of those cultural interactions, there appeared new necessities, and therefore new cultural productions. It is possible to find traces of this close interaction, which was consequence of the steppe culture with the predatory society, in many cultural products from literary production to the calendar systems. This survey deals with view of the Turks on animals and plants in this sense, and pays attention to the 12-animal Turkic calendar and other elements used in chronometry as time measuring units.

Key Words

Animals, plants, the 12-animal Turkic calendar, measure units.

---

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Öğretim Üyesi

Hayvanlar ve bitkiler, özellikle Türk boyları için, farklı derecelerde anlam ifade etmekte ve günlük hayatlarında da çok önemli rol oynamaktadır.

Hayatın en mükemmel ve en güçlü temel kaynağını oluşturan, bütün insanlığın kökeninde bulunan ve ebediyete ulaşmalarını sağladıkları için, insandan ayrı düşünülmeyen hayvanlar ve bitkiler, her zaman ön sıralarda yer almış ve bir örnek, bir sembol, bir kült olarak hayatın temel görüntüsü ve varoluşun ifadesi olmuştur (Roux 2005: 13). J. Paul Roux'un belirttiği bu gerçek, toplumlar için de geçerlidir. Hayvan ve bitkiler toplumların sosyal yapısını da belirlemektedir. Hayvan merkezli bozkır kültüründe akıncı toplum yapısı egemendir. Bu, sürekli dinamizm anlamına gelir. Yaratılan her türlü kültürel üründe bu dinamizm açık olarak görülür.

Türkler semavi dinlere girmeden önce, mesela Sibiryaya ormanlarında avcı toplumu, daha sonra bozkırlarda göçebe veya yarı göçebe olarak çoban toplum şeklinde yaşadılar. Son olarak da yerleşik medeniyete geçip tarım toplumu haline geldiler. Yaşam şekilleri değişmiş olmasına rağmen, evreni kavramada bu değişimlerden fazla etkilenmemiş gözükmektedirler. Ancak Türk boylarının yaşadıkları coğrafi alanın genişliği, kültürel çeşitliliği ve komşularıyla olan kültürel etkileşimi de bitkilerin ve hayvanların insan kaderindeki rolünü etkilemiştir. İhtiyaçlar insan hayatını yönlendirir. Mesela, av hayvanlarının öldürülmesi, hayvanların soylarının tükenmesi korkusunu ortaya çıkarmıştır. İnsanlar eğer ihtiyacından fazla öldürürler-

se kendilerinin de aç kalacağını böyle öğrenmişlerdir. Hayvanların sütü, eti ve yünü olmasa onu sağmanın veya kırkmanın anlamı olmazdı. Bunu fark eden insanlar hayvanlarla ilgili mitle-ri ve inanç sistemlerini yaratmıştır.

Aynı şekilde düşünmek, bitkiler için de geçerlidir. Yendiğini veya neye yaradığını bilmediğimiz bir bitki veya meyveyi toplamanın hiçbir anlamı yoktur. Avcı toplumunda bitki, yalnızca hayvanla ilgilidir. Onun devamı için lüzumlu bir şeydir.

Çobanlar için ot önemlidir. Ot, bir taraftan yetiştiği topraktan ayrılmayı istemez, diğer taraftan kozmik ritme uyarak mevsimlere göre değişir. Dolayısıyla çiftçiler için bitkiler, çoban kültüründeki algılamalardan farklı ve daha büyük öneme sahiptir. Çobanlık döneminde çimin veya otun yeşermesi, pek çok kültürel aşamayı ifade eder. Yaş kelimesi, Türkçede nem, gözden akan sıvı, serinlik, taze bitki ve yaşadığı yıl sayısını ifade eder. Böylece bitki ile bir zaman ilişkisi kurulur. Kaç yaşındasın dendiği zaman kaç ilkbahar gördün, senin doğumundan sonra bitki (çimen) ler kaç kere yeşerdi demek isteriz. Bu, bitkilerle ve hayvanlarla insanın birlikte yaşamaları esnasında karşılıklı oynadıkları rollere göre bazen çok önemli olmuştur.

Altaylılarda, hayvanların durumu daha da ilgi çekicidir. Altaylılarda hayvan sembolizminin ve insan toprak ilişkisinin anlamı ayrı bir önem kazanmaktadır. Toprağın ve üzerindeki canlıların, o toplum tarafından verilmiş, kendine özgü bir değeri vardır.

Hayvanlarla bu kadar içli dışlı olan Türk toplumu, zaman kavramı ile hayvanlar arasında bir ilişki kurmuş

ve on ikili dilimlerden oluşan bir takvim düşünmüş ve zaman kavramını hayvanlarla özdeşleştiren bir zaman anlayışı geliştirmiştir.

On iki yılda bir devreden bu takvimin her bir yılı belli bir hayvan adıyla anılmış ve o hayvanın özelliklerinin adının verildiği yılı etkilediğine inanılmıştır. On iki hayvanlı devir tamamlandınca, aynı sıra tekrar başlamaktadır. Bu yıllara göre tarih tespitine “yıl hesaplamak”, “yıl sürmek” denmektedir (Kırgız Sovet Ensiklopediyası s. 545). Bu takvime göre yıl, 21 Martta gece ile gündüzün eşit olduğu günle başlamaktadır. Ancak insan ömrü daima bir yıl eklenerek hesap edilmektedir. Bunun sebebi de insanın anne karnında geçirdiği dokuz ay da bir yıl olarak kabul edilip yaşa eklenmesidir. Orta Asya’da On iki yıllık döneme müçöl denmektedir. Bir yıl eklendiği için sadece ilk müçöl on üç yıl olarak kabul edilir.

Hayvan kültürünün en tipik olarak karşımıza çıktığı on iki hayvanlı Türk takviminin on iki dilim halinde düşünülmesi tesadüfi değildir. Orta Asya’dan, Balkanlara kadar bütün Türk boyları arasında korunan bu takvimle ilgili bilgiler, efsaneler ve inançlar aynıdır.¹ Bu da bize değişik dinlere mensup ve değişik coğrafyalarda yaşayan Türk boylarında ortak bir kültür bağının varlığını göstermektedir. On İki Hayvanlı Türk Takvimi hakkında pek çok efsane ve inceleme yayınlanmıştır.²

On iki hayvanlı Türk Takviminin ortaya çıkışıyla ilgili her Türk toplumunda ortak olan pek çok efsane oluşmuştur. Kaşgarlı’da bu takvimle ilgili efsanenin yukarıda belirttiğimiz gibi, bir ihtiyaçtan doğduğu ifade edilmek-

tedir. Türk idari sistemi içinde hakanın rolünü anlatan efsaneye göre, İlsu isimli bir nehirden geçmek durumunda olan hayvanlardan sadece on ikisi bu nehirden geçebilir. Bu hayvanların isimleri geçiş sırasına göre yıllara isim olarak verilir. Nehirden ilk geçen hayvan sıçan olduğu için ilk yılın ismi de “sıçan yılı” olur. Bu olay Divanü Lügati’t-Türk’te şöyle anlatılır:

“Türk hakanlarından biri kendisinden birkaç yıl önce olan bir savaşı öğrenmek ister. Fakat o savaşın yapıldığı yılı tespit edemezler. Bunun üzerine bir kurultay toplanarak, gelecek nesillerin de tarih konusunda yanılmamaları için on iki burç ve on iki ay sayısınca her yıla birer ad verilmesi kararlaştırılır. Hakan ava çıkar ve yaban hayvanlarının İlsu Nehrine doğru sürülmelerini emreder. Nehre doğru sürülen hayvanlardan on ikisi nehri geçer. Her geçen hayvanın adı bir yıla verilir. İlk geçen hayvan sıçan olduğu için, ilk yılın adı ‘sıçan yılı’ olur” (Atalay 1985: 345). Bu bilgi, on iki hayvanlı takvimin nasıl ortaya çıktığını insan-hayvan ilişkisinin ne kadar gerçekçi unsurlara dayandığını göstermektedir. Ancak bizim üzerinde durmak istediğimiz konu temelde bu değildir. Kaynaklar arasındaki efsanelerde, sıçan-deve çatışması ve sonuçta bir ders çıkarılması da söz konusu olmaktadır.

Kazakistan’daki “On İki Hayvanlı Türk Takvimi” ile ilgili pek çok efsane ve varyantı derlenmiş ve yayımlanmıştır. Bu yayınlarda metinler yer almakta ve yıl adları ile ilgili inançlar dikkat çekmektedir. Bu inançlara göre, Kazaklar on iki yıllık dilimlere “müşel” veya “müşe” demektedirler. On iki yıla adlarını veren hayvanlar helal ve

haram hayvanlar olarak iki gruba ayrılmaktadır. Haram hayvanların adını taşıyan yıllar uğursuz, kıtlıklar ve felaketlerle dolu, helal hayvan isimlerini taşıyan yıllarda huzur ve bereket olacağına inanılmaktadır. Kırgızlar arasında bazı ay adlarının da hayvan isimleriyle verilmesi o hayvan ile toplumun ekonomik, sosyal hatta coğrafi çevreyle ilgisini gösterdiği söylenebilir. Kırgızcadaki hayvan isimleriyle ilgili ay adları şunlardır (Aynakulova 2007: 75):

Calğan Kuran ayı	(Calğan = Yalan, Kuran= Erkek Karaca)	21 Mart – 20 Nisan
Çın Kuran	(Çın= gerçek,)	21 Nisan – 22 Mayıs
Buğu	(Geyik)	23 Mayıs – 23 Haziran
Kulca	(Dağ koçu)	23 Haziran – 22 Temmuz
Teke	(Erkek keçi)	23 Temmuz – 22 Ağustos
Baş Oona	(Oona:Sayga, Bozkır antilopu)	23 Ağustos – 22 Eylül
Ayak Oona		23 Eylül – 21 Ekim
Toğuzdun Ayı		22 Ekim – 20 Kasım
Cetinin Ayı		21 Kasım – 22 Aralık
Beştin Ayı		23 Aralık – 19 Ocak
Üçtün Ayı		20 Ocak – 20 Şubat
Birdin Ayı		21 Şubat - 20 Mart

Kazaklar arasında da on iki hayvanlı Türk takvimi hakkında oldukça zengin inanç halkaları oluşmuştur. Domuz yılında doğan Kazaklar bu hayvanın adını gizlemekte ve doğum yılı sorulduğunda “Kara Geyik” demektedirler. Ayrıca doğduğu yıla mensup hayvanı da öldürmez ve kesmezler.

Altay Kazakları da koy yılının en bereketli yıl olduğuna inanırlar. At yılı, ejderha yılı ve maymun yılı da bereketlidir. Tavşan, yılan, sıçan ve domuz yılları kıtlık ve felaket yıllarıdır. Sıçan yılında kar çok olur, domuz yılında soğuk çok olur vb.3

İncelememizde kullandığımız efsaneler Bibigül Ospanaliyeva'nın “Kazakistan Janbıl Bölgesi Efsaneleri” adlı doktora tezinden alınmıştır (Ospanaliyeva 2011). Bu efsanelerde dikkati çeken ve diğerlerinden farklı gözüken yön, hayvanların münakaşaları sırasında söyledikleridir. Hayvanlar neden on ikili sistemde ilk yılın isminin kendi ismi olması gerektiğini, tamamen pragmatik bir mantıkla açıklamaya çalışmaktadırlar. Bu bakış tarzı da bozkır kültürü için uygun bir durumdur. Zira bu kültürde insanların her türlü çevre şartlarına uyum sağlaması yaşama şartıdır. Bu yüzden ilk olarak fiziki ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Hayvanlar, insanlara hangi yönlerden faydalı olduklarını sayarak bir bakıma tabiatdaki doğal bir işbölümü dökümü yapmaktadırlar. Böylece her hayvanın bu pastoral senfoni içinde fonksiyonu, kendi ifadesiyle açıklanmaktadır. Bu açıklamaların yanında bir de insanların gözlemleriyle elde ettikleri birikimlerin ifadeleri söz konusu olmaktadır. Ospanaliyeva'nın vermiş olduğu metinde, bu konuyla ilgili şu bilgiler mevcuttur: On iki hayvanlı takvimdeki koyun yılı insanlar için en rahat yıl sayılmaktadır. Sığır yılında sık sık fırtınalar olmakta, köpek yılında doğan insanın köpeği özel olarak koruması gerekmektedir. Aksi hâlde işleri ters gider (Ospanaliyeva 2011: 366).”

Hayvanların insanlara ne gibi faydalar sağladıkları bu efsanede şu şekilde anlatılmaktadır:

Sığır, insanlara sütünü, etini ve derisini verdiği için ilk yılın kendi ismi olmasını teklif eder. Yılkı, insanlara senin verdiklerini ben de veriyorum, ayrıca insanlar beni binmek için kullanırlar, der.

Deve, yılkıya hitaben, sen çok nazıksın, ama senin gücünle benimkini kıyaslamak mümkün mü! Benim taşıdığım yükün yarısını taşıyamazsın. Ayrıca sen, özel biçilen otları, yulaf, arpa gibi yemleri yemen, pınar suyunu içmen gerekir. Benim susuzluğa karşı tahammülüm var, her türlü diken ve çalhyı yerim, sütüm lezzetli, etim ve derim de kullanışlıdır, diye övünür.

Daha sonra koyun gelir ve “peki, ben olmasam ne olacak? Hangi Kazak hangi yünle keçeden evini, yünümle sınımsıcak kürkünü yapacak? Semiz koyun etinden lezzetli et var mı? Ben insanlara süt ve peynir de veririm diyerek ilk yılın isminin koyun yılı olmasını ister.

Köpek gelip, siz boş konuşuyorsunuz, ben olmasam sizleri kurtlar çoktan yedi diyerek ilk yılın kendi hakkı olduğunu ileri sürer.

Bu münakaşa gece yarısına kadar sürer ve sade sıçan sessizce dinler. Sonunda o münakaşayı “Boşuna münakaşa etmeyin. Kim sabah güneşini ilk defa görürse ilk yıla onun ismi verilsin.” diyerek kesip başka bir teklif sunar. Diğer hayvanlar, özellikle de deve boyunun uzunluğuna güvenerek, bu teklifi kabul ederler.

Sonunda sıçan devenin üstüne tırmanarak güneşi ilk defa görür ve on iki dilimli sistemde ilk yılın isminin

sıçan olmasını kabul ettirir (Osmanaliyeva 2011: 366-367).

İnsanlar hayvanların davranışlarından daima etkilenmişlerdir. Hatta hayvanların bazı özelliklerinden dolayı hayranlık duymuşlar ve onları daha üstün görmüşlerdir.

Efsanede kurnazlığı ve çevikliği ile diğer hayvanlara üstünlük sağlayan sıçanın insandan daha akıllı olabileceği düşünülmüş ve onun hareketlerinden bir takım sonuçlar çıkarılmıştır. Mesela, kış soğuk ve sert geçecekse sıçan yuvasını derine kazmakta, inine bol yiyecek depolamaktadır. İnsanlar da bu davranışı bir kehanet olarak değerlendirmişlerdir. Böylece insanlar, hayvanlara belli bir üstünlük vasfı vermişler, hatta buna bağlı olarak daha uzaktaki gök cisimlerini hayvanlarla ilişkilendirerek değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla on iki hayvanlı takvimde ismi geçen her hayvanın özelliklerine uygun bir karşılık gösterilerek tavsif edilmiştir. Mesela ejderhanın nisanın başlangıcına getirilmesi, onun gökyüzü yükselmek için topraktan çıktığı dönem nisan ayına rastlamaktadır. Aynı şekilde atın hızlı koşması da güneşin haziran ayında bütün dünyayı kat etmesiyle ilgilidir. Bu yüzden bu hayvanların isimlerini alan yıllar, nisan ve haziran ayına denk getirilmiştir.

Hayvanların davranışları insanların kehanetlerini ya da kehanet elde etme alışkanlığını ortaya çıkarmıştır. Bu takvimdeki hayvanlar için sıçanın ilk yıla adını vermesi, bana göre Çin tesiri olarak düşünülebilir. Fare ile devenin mücadelesi olarak sunulan ilk yıla sıçan isminin verilmesi, Çin-Hun savaşlarını anlatan bir efsane-

de karşımıza şu şekilde çıkmaktadır: *“Fare (sıçan) kemirgen bir hayvandır. Hiung-nu’lar Hoten’i işgal ederler. Dinlenmek üzere geceyi geçirmek isterler. Atlarının koşumlarını sıçanlar kemirirler. Ertesi gün Hun askerleri atlarına binemezler. Hoten’den çekilmek zorunda kalırlar. Şehrinin kurtulduğunu gören Hoten kralı, farelere minnettarlığını göstermek ister ve bir tapınak yaptırır.”*(Roux 2005: 129; Ospaliev 2011: 228)

İncelememizde kullandığımız efsanede, hayvanların içinde güneşi en erken hangisi görürse ilk yılın onun ismini alması “güneş kültü” ile ilgili olmalıdır. Zira güneş, zaman ölçümü ile ilgili düşüncelerin pek çoğunda önemli bir rol oynamaktadır. Anadolu’da “gün görmek” deyimi vardır. Anlamı “mutlu yaşamak”tır. Gün görmek, güneş görmek, her zaman insanları mutlu etmiştir. O hâlde güneşi ilk görenin isminin takvimdeki ilk yıla isim olarak verilmesi, her şeyden önce “gün görmek” deyimindeki mutluluğu hatırlatmaktadır. Bir diğer anlam da bir günün güneşin doğumu ile başlaması olayıdır. Güneşin doğumu nasıl günü yani 24 saatlik zaman dilimini başlatıyorsa on ikilik dilimi de güneşi ilk gören hayvan başlatsın dercesine güneş-hayvan ilişkisi kurulmaktadır. Böylece güneş kültü, yine Anadolu’da ki pek çok bitkiye de benzer şekilde isim olmaktadır. Güne bakan gibi...

Atalarımız, insan gibi doğan, büyüyen ve batan güneşe antropomorf bir anlam yüklemiştir. Ritm ve hareket, zaman kavramının başlangıcıdır. Zaman bilinci, hareketle ilgilidir. Unutulmayacak bir olay, bu olayı başlatan ilk hareket, zaman ölçüğünde

daima bir sıfır noktası, bir başlangıç aramış ve ölçüye oradan başlamıştır. Bu durum, bütün toplumlar için böyle olmuştur.

Zaman kavramının ölçülebilir hâle getirilmesi için bu noktadan başlamak, hayatı ve toplumu bir düzen içinde algılamaya götürmüştür. Bu yüzden toplumların tamamı, zamanı kutsallaştırmıştır. Yunanlar Khronos adıyla bir zaman tanrısı, Zerdüştler, sınırsız (ezelden ebede) bir zamanı Zervan adıyla tanrısallaştırmışlardır. Türkler de Orhun Abidelerinde ifadesini bulan bir zaman tanrısından söz ederler.

Zamanı tarif etmek ve kayıt altına alabilmek için insanoğlu çevresinde olan bitenleri gözlemlemiş, tabiat olaylarını basit sistemlerle dilimlere bölerek gün, hafta, ay ve yıl gibi dönemlerle ölçülebilir hâle getirmiştir. Bu dönemleri nasıl başlatacakları ve nasıl bir kayıt sistemi yaratacağı meselesinde çevresindeki hayati önem taşıyan olaylardan faydalanmıştır. Mesela Yunanlar takvim yıllarını ilk olimpiyatların yapıldığı M.Ö. 776 yılı ile başlatmışlardır. Romalılar, Roma şehrinin kuruluş yılı kabul edilen M.Ö. 753 yılını, Hristiyanlar, Hz. İsa’nın doğduğu yılını, Müslümanlar peygamberimiz Hz. Muhammed’in Mekke’den Medine’ye göç ettiği 622 yılını takvimlerine başlangıç yılı olarak almışlardır.

Bütün takvimlerde belli olayların yanı sıra, güneşin, ayın, yıldızların ve gezegenlerin durum ve hareketleri, mevsimlerin ritmi, gün ve gecenin durumu ve süreleri (gün ve gecenin eşit olduğu ekinokslar gibi) önemli rol oynamışlardır.

Günümüzde Nevruz da (21 Mart) mevsimlerin ritmik dönüşümleri sırasında baharın gelişini esas alan bir zaman başlangıcıdır.

Sonuç olarak incelemeye çalıştığımız bu Kazak efsanesi, bize insanlığın ilk dönemlerinden günümüze kadar insan-hayvan ilişkilerinin, sosyal hayatın yanı sıra, dinî görüşlerini ve inançlarını da nasıl etkilediğini göstermektedir.

J.P. Roux, *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar* adlı eserinde “Henüz nasıl mücadele edeceğini bilmediği tabiat güçlerine karşı, gökle iletişim kurmak için ağaca bağımlı kalan insanoğlu, bitki örtüsünün bitmeyen verimliliği karşısında hayrete düşer, yiyeceğini, giyeceğini ve hareket etme yeteneğini borçlu olduğu hayvanı da her şeyin gerçek ve temel biçimi olarak görür. Kendinden daha iyi yüzen, daha iyi uçan, daha iyi avlayan ve hata yapmadan geleceği bilen hayvanlara karşı, insanoğlu kendi zayıflığı ile yüzleşir. Yetersizliğinin sebebi olarak yalnız insanı düşünür. Bu zorlukları din, büyü, hayvan ve bitkilerin taklidi hatta mümkünse özdeşleşerek yenmek ister.” hükmüne varır (Roux 2005: 91). Bu hükme katılmamak elbette mümkün değildir. İncelediğimiz Kazak efsanesi de zaten bu fikri doğrulamaktadır.

NOTLAR

1 Bu konuda bk., Ufuk Tavkul, Kültürel Etkileşim Açısından On İki Havanlı Türk Takviminin Yayılışı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4, S-1 ss. 25-45. Ankara Mart 2007

2 E. Chavannes'in “Le Cycle Turc des Douze Animaux”, TP (T'oung-Pao), Leiden 1906, s. 51-122; Bahaeddin Özel, *Türk Mitolojisi*, Ankara 1989, Osman Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İst. 1941, Uno Harva, *Die Religiösen Vorstellungen der Altaischer Völker* (Helsinki-

ki-1938) Eugene Schuyler, *Türkistan, Notes of a Journey in Russian Türkistan, Hokand, Bukhara and Kuldja*, (London, 1967), Abdulhaluk Çay, *Türk Ergenekon Bayramı*, Ankara 1988. **Mehmet Aça**, “Oniki Hayvanlı Türk Takvimi Etrafında Teşekkül Etmış Bazı Efsaneler”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 98, Şubat 1995, 55-58.

3 Samoyloviç, İ.M. *Altay Kazaklarının Takvimi*, Yüce Erek, 2(16) Kasım 2000, s.18'ten naklen Ufuk Tavkul, Kültürel Etkileşim Açısından On İki Hayvanlı Türk Takviminin Yayılışı, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4. S.1 Mart 2007 s.25-45

KAYNAKLAR

Atalay, Besim. *Divanü Lügat-it-Türk Ter-cümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985.

Aynakulova, Gülnisa. “Gregoryen Kıpçaklar ve On iki Hayvanlı Türk Takvimi Üzerine”. *Millî Folklor Dergisi*, S.74, 2007, s.75.

Chavannes, E. “Le Cycle Turc des Douze Animaux”. TP (T'oung-Pao), Leiden 1906, s. 51-122;

Çay, Abdulhaluk. *Türk Ergenekon Bayramı*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1988.

Harva, Uno. *Die Religiösen Vorstellungen der Altaischer Völker*. Helsinki, 1938.

Kırgız Sovet Ensiklopediyası, C. II. 1977, s. 545 vd.

Ospanaliyeva, Bibigül. “Kazakistan Jambul Bölgesi Efsaneleri (İnceleme-Metinler)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.

Roux, J. Paul. *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. İstanbul: Kocabalı Yayınevi, 2005.

Schuyler, Eugene. *Türkistan, Notes of a Journey in Russian Türkistan, Hokand, Bukhara and Kuldja*. London, 1967.

Tavkul, Ufuk “Kültürel Etkileşim Açısından On İki Havanlı Türk Takviminin Yayılışı”. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C.4, S. 1, 2007, ss. 25-45.

Turan, Osman. *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1941.